

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15: 352(497.16)«15»

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.1>

СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ КАФІ ТА БУДВІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гавриленко О.А.,

*професор кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
доктор юридичних наук, професор,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>.*

Гавриленко О.А. Становлення основ кримінального права в середньовічній Кафі та Будві: порівняльно-правове дослідження.

Статтю присвячено висвітленню процесів становлення, а також з'ясуванню та порівнянню характерних рис комплексу норм права, якими визначалися злочини та покарання в громадах міста Будви, розташованого на східному узбережжі Адріатичного моря та Кафи (сучасної Феодосії) на північному березі Чорного моря. У період, що розглядається, обидва міста перебували під контролем італійських торговельних республік (Венеції та Генуї), що відобразилося на змісті місцевих пам'яток права та спонукає дослідників до співставлення і порівняння їхніх правових систем.

Показано, що вже в XII–XIII століттях у прибережних містах, розташованих на теренах Північного Причорномор'я та східному узбережжі Адріатики, поступово складаються окремі елементи середньовічного кримінального права, які частково сформувалися на місцевому підґрунті, а частково були привнесені сюди з правових систем Генуезької та Венеційської республік. Цінними джерелами, які нині дозволяють скласти уявлення про основні риси місцевого кримінального права того часу, були Статут Будви та Статут генуезьких колоній на Чорному морі. Перший з них був розроблений раніше, але зазнав впливу венеційського права після 1443 р., другий (в останньому варіанті) – був затверджений урядом Генуї 28 лютого 1449 р.

З текстів статутів видно, що як у Кафі, так і в Будві чіткого визначення злочину розроблено так і не було (та, зрештою, й не могло бути), але його загальне розуміння охоплювало діяння, що завдавали шкоди державі, міській громаді або конкретній приватній особі. Шкода могла бути фізичною, моральною або матеріальною.

Водночас, варто зауважити, що у тогочасній правовій думці ще не проводилося чіткої межі між поняттями «злочин» та «правопорушення». На практиці вони часто збігалися. Пам'ятки права в низці випадків визначали обставини, що обтяжували провину злочинця. Існувало поняття множинного злочину, тобто поняття про здійснення особою двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких мало ознаки самостійного складу злочину. Вже у ті часи здійснення особою не одного, а двох чи більше злочинних діянь вважалося свідченням більшої небезпечності злочинної діяльності й мало наслідком суворіше покарання.

Зауважено, що статuti містять згадки про кілька категорій злочинних дій. Серед них державні (проти міської громади) та посадові злочини, злочини проти правосуддя, у сфері економіки, злочинні діяння, спрямовані проти особи, проти власності (майнові злочини), проти релігії, проти сім'ї та моральності. Звертає на себе увагу той факт, що ціла низка злочинів, які безперечно вчинялися в той час, не передбачалися нормами, включеними до статутів.

Зроблено висновок, що з часом кримінальне право, як у Кафі, так і в Будві набуває все більш виразних специфічних ознак, притаманних місцевому правовому ладу, та стає помітно складнішим.

Ключові слова: середньовіччя, Кафа, Генуезька республіка, Будва, Венеційська республіка, пам'ятка права, джерело права, статут, кримінальне право, злочин, покарання.

Havrylenko O.A. Formation of the foundations of criminal law in medieval Kafa and Budva: a comparative legal study.

The article is devoted to highlighting the processes of formation, as well as clarifying and comparing the characteristic features of the complex of legal norms that determined crimes and punishments in the communities of the cities of Budva, located on the eastern coast of the Adriatic Sea, and Kafa (modern Feodosia) on the northern coast of the Black Sea. In the period under consideration, both cities were under the control of the Italian trading republics (Venice and Genoa), which was reflected in the content of local legal monuments and prompts researchers to compare and compare their legal systems.

It is shown that already in the 12th–13th centuries in the coastal cities located on the territory of the Northern Black Sea and the eastern coast of the Adriatic, separate elements of medieval criminal law were gradually formed, which were partly formed on a local basis, and partly brought here from the legal systems of Genoese and Republic of Venice. The Statute of Budva and the Statute of the Genoese colonies on the Black Sea are valuable sources that allow us to get an idea of the main features of the local criminal law of that time. The first of them was developed earlier, but was influenced by Venetian law after 1443, the second (in the last version) was approved by the government of Genoa on February 28, 1449.

From the texts of the statutes, it is clear that both in Kafa and Budva, a clear definition of the crime was never developed (and, ultimately, it could not be), but its general understanding covered actions that harmed the state, the urban community, or a specific private person. The damage could be physical, moral or material.

At the same time, it is worth noting that the legal opinion of the time did not yet draw a clear line between the concepts of «crime» and «offence». In practice, they often coincided. Memoranda of law in a number of cases determined the circumstances aggravating the guilt of the criminal. There was a concept of a multiple crime, that is, the concept of a person committing two or more criminal acts, each of which had the characteristics of an independent crime. Already in those days, the perpetration of not one, but two or more criminal acts by a person was considered evidence of the greater danger of criminal activity and resulted in a more severe punishment.

It is noted that the statutes contain references to several categories of criminal acts. Among them are state (against the urban community) and official crimes, crimes against justice, in the economic sphere, criminal acts directed against the person, against property (property crimes), against religion, against the family and morality. The fact that a whole series of crimes, which were undoubtedly committed at that time, were not provided for by the norms included in the statutes, draws attention.

It was concluded that over time, criminal law, both in Kafa and Budva, acquires more and more distinct specific features inherent in the local legal system, and becomes noticeably more complex.

Key words: Middle Ages, Kafa, Genoese Republic, Budva, Venetian Republic, source of law, statute, criminal law, crime, punishment.

Постановка проблеми. Процеси становлення кримінального права розпочалися кілька ще тисячоліть тому. В ході історичного розвитку суспільства люди поступово усвідомили необхідність заміни здійснюваної за принципом таліона самочинної розправи за небажані для суспільства в цілому і кожного індивіда вчинки на покарання, що застосовувалися органами держави відповідно до певних загальнообов'язкових правил, які збереглися донині в пам'ятках права.

Протягом тривалого часу джерела права, що містили норми, якими регулювалися суспільні відносини, в тому числі визначалися злочини та покарання, у середньовічних містах, розташованих на узбережжі Адріатики та Чорного моря, які тоді перебували під повним або частковим контролем італійських міст-держав Венеції та Генуї (у Будві, Которі, Кафі, Монкастро та ін.), лишалися невідомими широкому загалу. Лише нешироке коло фахівців-медієвістів, були знайомі з текстами унікальних пам'яток – статутів цих міст, які збереглися до нашого часу. Однак, поступово інтерес до них зростає і це у свою чергу відкриває можливості для висвітлення процесів формування в громадах приморських міст середньовічної Європи міського права, визначення системи норм, що визначали діяння, які становили суспільну небезпеку, та покарання за їх вчинення.

Стан опрацювання. Серед досліджень характерних рис права середньовічної Будви варто в першу чергу назвати ґрунтовну історико-правознавчу монографію Ж. Буюкліча [1], що вийшла друком у 80-х роках минулого століття, яка в Україні є бібліографічною рідкістю. Серед іншого, автор приділяє

увагу і аналізу місцевих кримінально-правових норм. Право Кафи знайшло висвітлення, насамперед, у статті М. М. Ковалевського, присвяченій юридичному побуту генуезьких колоній на Чорному морі в другій половині XV ст. [2], що була опублікована понад сторіччя тому, а також у працях О. Г. Єманова [3], О. М. Барабанова [4], О. А. Гавриленка [5], С. Д. Колеснікова [6] та ін. Варта уваги й колективна науково-популярна праця «Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір», додатком до якої є перший україномовний переклад Статуту генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р. [7, с. 162-258]. Текст Статуту Будви з поясненнями та коментарями, що використовувався у перебігу роботи над цією статтею, був опублікований Н. Вучковичем у 1988 році [8].

Метою статті є висвітлення процесів становлення комплексу норм, якими визначалися злочини та покарання в громадах міста Будви, розташованого на східному узбережжі Адріатичного моря та Кафи (сучасної Феодосії) на північному березі Чорного моря, а також з'ясування та порівняння притаманних їм характерних рис. У період, що розглядається, обидва міста перебували під контролем італійських торговельних республік (Венеції та Генуї), що відобразилося на змісті місцевих пам'яток права та спонукає до співставлення і порівняння їхніх правових систем.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто зазначити, що вже в XII–XIII століттях у прибережних містах, розташованих на теренах Північного Причорномор'я та східному узбережжі Адріатики, поступово складаються окремі елементи середньовічного кримінального права, що частково сформувалися на місцевому підґрунті, а частково були привнесені сюди з правових систем Генуезької та Венеційської республік. Цінними джерелами, які нині дозволяють скласти уявлення про основні риси місцевого кримінального права того часу, були Статут Будви та Статут генуезьких колоній на Чорному морі. Перший з них був розроблений на місцевому підґрунті, але після 1443 р. зазнав впливу венеційського права [9, с. 11], другий (в останньому варіанті) – був затверджений урядом Генуї 28 лютого 1449 р. [5, с. 20]

З текстів статутів видно, що як у Кафі, так і в Будві чіткого визначення злочину розроблено так і не було (та, зрештою, й не могло бути), але його загальне розуміння охоплювало діяння, що завдавали шкоди міській громаді або конкретній приватній особі. Шкода могла бути фізичною, моральною або матеріальною.

Водночас, варто зауважити, що у тогочасній правовій думці ще не проводилося чіткої межі між поняттями «злочин» та «правопорушення». На практиці вони часто збігалися. Пам'ятки права в низці випадків визначали обставини, що обтяжували провину злочинця. Існувало й уявлення про множинний злочин, тобто поняття про здійснення особою двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких мало ознаки самостійного складу злочину.

Статуту містять згадки про кілька категорій злочинних дій. Серед них державні (проти міської громади) та посадові злочини, злочини проти правосуддя, у сфері економіки, злочинні діяння, спрямовані проти особи, проти власності (майнові злочини), проти релігії, проти сім'ї та моральності. Звертає на себе увагу той факт, що ціла низка злочинів, які безперечно вчинялися в той час, не передбачалися нормами, включеними до статутів. Розмірковуючи про це Н. Вучкович свого часу припускав, що пояснення цьому феномену може полягати в тому, що в Будві обов'язок чинити суд у справах про кримінальні злочини вже на початку венеціанського правління перейшов під юрисдикцію которського ректора і тому багато норм кримінального характеру були вилучені з Будванського статуту в процесі його перекладу на італійську мову [8, с. 40], щоб не дублювати норми Статуту Котора та інших актів, якими користалися у перебігу кримінального судочинства. У Кафі також далеко не всі основні злочини були передбачені Статутом 1449 р. (так само, як і більш ранніми його варіантами). Дослідники пояснюють це тим, що вони містилися у генуезьких цивільно-кримінальних статутах 1375, 1403 та 1413-1414 рр. [10, с. 133], якими ймовірно й керувалися при розгляді таких справ. Окрім того, судові органи обох міст доволі широко використовували і норми звичаєвого, а також церковного права.

Найтяжчим злочином проти держави в усіх італійських міських громадах вважалася зрада. Розділ (капітул) 192 Статуту Будви наголошував: «Якщо хтось зраджує нашому місту, воно наказує: нехай усе його майно належить муніципалітету, а зрадникові нехай буде відсічено голову. Якщо він втече з нашої країни, то буде з неї назавжди вигнаний» [8, с. 54]. Отже, покаранням за цей злочин була смертна кара чи вигнання з громади. Причому в такому разі злочинець не міг користуватися навіть загальнопоширеним правом притулку, що прирівнювало його до вбивць і сутенерів [1, с. 250]. В будванському статуті нічого не говориться про те, які саме дії особи вважалися зрадою. Але, наприклад, у сусідньому Которі цей злочин полягав у публічному проголошенні особою, що вона є ворогом батьківщини, або спроба з військом підкорити місто [11, с. 126].

Окрім зради, Статутом Будви також передбачалися й покарання за інші злочини проти інтересів міської громади. Наприклад, за нормою, закріпленою в розділі 221, особа, яка «надіслала листа до Котору, або якогось іншого краю, або ж сказала б щось словесно проти общини чи на її шкоду і це буде доведено» мала каратися конфіскацією усього належного їй майна на користь міської громади [8, с. 59].

Суворе покарання передбачалося за фальшування або неналежне використання печатки громади. Статут Будви (розд. 193) передбачав, що коли це було зроблено «з якоїсь мети чи зі злого наміру», злочинець мав сплатити штраф у розмірі 100 перперів та назавжди позбавлявся права обіймати будь-яку муніципальну посаду чи отримувати від громади почесні [8, с. 54]. Як зауважував Ж. Буюкліч, суворість покарання, що накладалася будванською громадою за вчинення такого злочину підкреслюється тією увагою, яку комуна приділяла захисту печатки, якою скріплювалися найважливіші документи: вона мала перебувати у міській скарбниці «під трьома ключами», які зберігалися «по одному» міськими суддями (розд. 68) [8, с. 30].

У Кафі обов'язок зберігати печатку громади покладался на консула. Статутом 1449 р. встановлювалося, що «згаданий пан консул повинен тримати печатку громади у себе, а ні в іншій особі, й що згаданий пан консул, а також ніяка інша особа, не може за зазначену печатку нічого прохати, вимагати або стягати, за листи, паспорти та інші папери, до яких вона додана, під [загрозою] штрафу в п'ять соммо кожного разу, котрі слід стягати чиновникам скарбниці з консула або іншої особи, котра вчинила всупереч [зазначеному]...» (кн.1, гл. 1, § 12) [7, с. 172].

Статутами також визначалися покарання за вчинення посадових злочинів, злочинів проти правосуддя, а також фальшування документів. Отримання хабара (*simonia*) суддею, нотаріусом або судовим секретарем, а також неправдиві свідчення (*falso giuramento*) вважалися тяжкими злочинами. Особи, які їх вчинили, за нормою, закріпленою Статутом Будви, були змушені не лише сплатити за вироком суду значний штраф, але й, якщо вони були посадовими особами, назавжди позбавлялися можливості перебувати на муніципальній службі (розд. 93, 115) [8, с. 35, 39-40]. Загрозу налагодженій діяльності суду та міської канцелярії також становило складання або використання підроблених нотаріальних документів (*carta false*). Особа, яка це зробила, каралася не лише штрафом, але і втратою права будь-коли отримати необхідні їй документи (розд. 125) [8, с. 41]. Штраф накладався також і на нотаріуса, який вчинив подібне діяння. Такий вид покарання на думку Ж. Буюкліча виглядає доволі незвичайно. Адже відомо, що в деяких інших містах нотаріуси за такі порушення каралися відрубанням рук [1, с. 253].

Статут Будви визначав також покарання представників міських органів влади за невиконання ними службових обов'язків та зловживання службовим становищем. Так, наприклад, міські судді, чий рішення були скасовані судом другої інстанції, мали сплатити штраф у розмірі 25 перперів (розд. 243). На той час це була заробітна платня найбільш високооплачуваного муніципального працівника – канцлера (писаря).

Як свідчить аналіз Статуту 1449 р., у Кафі подібні діяння також суворо каралися. Причому, тут наголос робився на протидії вчиненню посадових злочинів у першу чергу найвищим керівником місцевої громади – кафецьким консулом. Зокрема, консул і чиновники були «зобов'язані пообіцяти й поручитися, що будуть підпорядковуватися контролю синдиків [12] і сплатять всі штрафи, накладені на них» (кн.1, гл. 7, § 2) [7, с. 188]. У Статуті особливо наголошувалося, що «згадані синдикі мають владу і право вирішити, присудити, накласти штраф, покарати або визнати невинними згаданих чиновників, визначаючи покарання особистісне або грошове, на свій розсуд... і якщо виявиться, що означені чиновники чи будь-хто з них взяв хабар або ганебний бариш, то присудити їх до повернення того, що не потрібно було брати, а понад те [як покарання] сплатити таку саму суму до скарбниці». При цьому, у випадку, коли «той, хто дав хабар, не скаржився, весь штраф належить скарбниці; натомість той, хто звинувачує, ім'я якого потрібно тримати у таємниці, отримає від нього [штрафу] третину» (Кн.1, гл. 7, § 4, 5) [7, с. 188].

Статутом передбачалося й покарання консула за зловживання владою та отримання матеріальних благ не лише в грошовій, але й у натуральній формі, не лише безпосередньо, а й через третіх осіб: «Взявши до уваги, що у консулів існує не старовинний звичай, але просто хабарництво у тому, що вони беруть траву для своїх коней та плоди, постановляємо й наказуємо, щоб надалі пан консул не наважувався і не думав сам або через інших наказувати брати траву для його коней чи з іншою метою сотникам передмість або іншим. Йому заборонено також брати плоди у тих, хто їх привозить, під загрозою і в такому чи іншому випадку сплатити щоразу штраф у 100 аспрів на користь кафецької скарбниці» (Кн. 1, гл. 18, § 1) [7, с. 257].

Серед майнових злочинів найпоширенішою була крадіжка (*furto*). В Статуті Будви містяться близько десятка норм казуїстичного характеру, якими встановлювалися покарання за її вчинення. Описано різні випадки, коли йдеться про крадіжку худоби на бойні, викрадення комунального майна, крадіжку винограду та інших плодів, викрадення речей слугами з будинку господаря (розд. 184-190) [8, с. 53-54], конокрадіство (розд. 3) [8, с. 16] тощо. Крім того, в середньовічній Будві до крадіжки дорівнювалося також неоголошення на міській базарній площі про знахідку чужої речі (розд. 134) [8, с. 43]. Зазвичай санкції були грошовими і передбачали компенсацію вартості викраденого майна та штраф. Наприклад, нормою розділу 188 встановлювалося: «Якщо якийсь слуга чи служниця вкраде якусь річ у хаті свого господаря або в іншому місці, або ж це вчинить їхня дитина і це буде доведено, тому, в кого буде знайдено цю річ, встановлюємо, що він зобов'язаний сплатити від 12 динарів до общинної скарбниці та за викрадене власникові» [8, с. 54].

На відміну від будванського статуту, Статут Кафи не містить згадок про покарання за крадіжку. Вочевидь такі норми містилися у згаданих вище генуезьких цивільно-кримінальних статутах. Водночас, про окремі види крадіжок говориться також у деяких міжнародно-правових актах. Так, в договорі між Венецією та Генуєю 1344 р. (ст. 2, 3) розглянуто алгоритм дій державних посадових осіб у разі викрадення майна, що належало венеціанцям чи генуезцям, кримськими татарами [7, с. 144]. У документі застосовується саме термін «викрадене», хоча, ймовірно, самі кримці вважали це майно цілком легальною воєнною здобиччю.

Окрім крадіжки, до тяжких майнових злочинів відносився й підпал, внаслідок якого було завдано майнової шкоди особі або громаді. У положеннях Статуту Будви, присвячених цьому злочину, містяться вказівки на пошкоджене чи знищене вогнем майно: громадські пасовища, паркан (розд. 183, 194, 198) [8, с. 53, 55], кущі, сіно або соломі (розд. 50, 182) [8, с. 26, 53], оливкові дерева (розд. 33) [6, с. 22-23] тощо. Розмір штрафу за вчинення підпалу часом залежав від того, як поведився обвинувачений у підпалі в момент початку пожежі (кликав на допомогу або втік). Мало значення й те, чи він спричинив пожежу навмисно, чи випадково (розд. 33, 198) [8, с. 22-23, 55].

У Статуті генуезьких колоній 1449 р. норм, які б визначали покарання за підпал не містилося. Водночас, варто зауважити, що з його положень добре видно, що підпали (навмисні або ж ненавмисні) все ж становили для міської громади Кафи суттєву небезпеку. Так, у главі 29, де йдеться про обов'язки військового начальника міста, у § 8 наголошується: «Крім того, тому що до [повноважень] згаданого військового керівника належить нагляд за цілістю і безпекою міста і головний його обов'язок – спостерігати, щоб не було в ньому пожежі, а, не дивлячись на те, що колишні військові керівники, діючи безчесно і порушуючи свої обов'язки, брали гроші та дозволяли тримати світло або вогонь, то цим постановляємо та легітимізуємо, що у майбутньому ніхто не може жодним чином надати дозволу будь-якого стану особам тримати світло у постійному дворі, погребі, трактирі або будинку, що заходяться у згаданому місті, без письмового дозволу пана консула Кафи, під загрозою штрафу в 2 соммо, за кожний раз, з військового керівника, коли [той] діятиме всупереч. Цей штраф надходить на користь громади, а третина його належить особі, котра звинувачуватиме [військового керівника]» [7, с. 206].

З аналізу міських статутів можна створити певне враження і щодо ставлення до деяких злочинів проти суспільної моралі. Наприклад, як зауважує Ж. Буюкліч, у будванській громаді проституція сама по собі не вважалася тяжким злочином [1, с. 252]. Зокрема, в розділі 66 «Про повій» (*Delle puttane*) зазначалося: «Ми наказуємо, щоб повія, яка виявилася у стосунках з двома чи трьома чоловіками не може носити покривало на голові за нашим звичаєм, але хустку, а також не може мешкати біля шляхтанок (*gentildonne*) або черниць (*monache*), під загрозою штрафу в 8 перперів, з яких половина належить князеві, а половина – громаді». Водночас, якщо б стало відомо, що така жінка вчинила якийсь «злий вчинок» (*facesse malefitio*) або що вона займалася сутенерством (*ruffiana*), «...вона не може перебувати на нашій землі (території міста – О.Г.) більше трьох днів. Якщо залишиться більше, вона платить штраф 4 перпера, з яких половина належить князеві, а половина – муніципалітету, і її бичують по всій землі (*frustata per tutta la terra*) і [вона має бути] вигнана звідти до кінця життя» [8, с. 29].

У Кафі до діяльності повій ставилися ще поблажливіше. В главі 29 «Щодо воєначальника міста Кафи, його обов'язків і прибутків» у § 16 наголошувалося, що «...ані згаданий військовий керівник, ані його служитель, ані хто-небудь інший замість нього, [нехай] не може і не наважується, ніяким чином, ані вивертом, брати гроші або речі, чи втручатися та перешкоджати будь-якій поганій поведінці або іншій жінці, окрім повій, котрі займаються своїм ремеслом публічно, вдень і явно, у будинок яких приходять, як до повій» Такі жінки мусили сплачувати на користь воєначальника щорічну подать – «не більше одного турецького дуката». Якщо ж воєначальник порушував цю норму та наказував

сплатити більше, на нього мусив бути накладений штраф у розмірі 1000 аспрів. При цьому дана норма містить зауваження, що «служителі» кафського воєначальника взагалі «не мають права входити до будинку жодної жінки, хоча б вона була відомою як повія...» [7, с. 208].

Висновки. Отже, історико-порівняльний аналіз текстів Статуту генуезьких колоній на Чорному морі та Статуту Будви надає можливості констатувати, що в них було представлено відносно незначну кількість норм кримінального права. Водночас варто наголосити, що сам термін «кримінальне право» для того часу є доволі умовним, адже в середньовічну добу ще не проводилася межа між злочином та адміністративним правопорушенням. За вчинення і того, й іншого винні особи піддавалися штрафам або жорстоким покаранням. Статуту передбачали можливість кари за такі злочинні діяння як зрада міста, діяльність проти фінансових інтересів міської громади, підробка муніципальної печатки, крадіжка, підпал, звідництво, хабарництво, використання фальшивого документа, неправдиві свідчення в суді, невиконання службових обов'язків або зловживання службовим становищем тощо. Помітно, що в ході кодифікації норм, якими у статутах закладалися основи кримінального права, широко використовувалися правові звичаї, а також попередні норми права, що походили від органів міського управління (самоврядування). Водночас, варто зазначити, що багато норм, які визначали злочини та покарання за них, містилися в законодавстві Генуї та Венеції і використовувалися судами міських громад, що підпорядковувалися цим середньовічним республікам за межами Італії. Аналіз норм статутів надає можливість дійти висновку, що з часом кримінальне право, як у Кафі, так і в Будві, набуває все більш виразної власної специфіки.

Список використаних джерел:

1. Vujklič Ž. Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune. Budva 1988. 299 s.
2. Ковалевский М.М. Юридический быт генуезских колоний на Черном море во второй половине XV века. Сборник статей по истории права, посвященный М.Ф. Владимировскому-Буданову. Київ: Тип. С.В. Кульженко, 1904. С. 195–228.
3. Еманов А. Г. Образование городской коммуны Кафы (до сер. XV в.): автореф. дис. ... докт. ист. наук по спец. 07.00.03 Всеобщая история. Екатеринбург, 1997. 51 с.
4. Барабанов О.Н. Новые материалы о статусе burgenses генуезской Кафы. Причерноморье в Средние века. Труды историч. ф-та МГУ. Вып. 3. Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. С. 117–125.
5. Гавриленко О.А. Статут генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р. – пам'ятка середньовічного італійського права на українських теренах. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Серія «Право». Вип. 27. 2019. С. 18–24.
6. Колесніков С.Д. Організаційно-правові засади правоохоронної функції держави в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я за Статутом 1449 р. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 13 листопада 2015 р.)*. Харків: ХНУВС, 2015. С. 142–147.
7. Гавриленко О.А., Сівальньов О.М., Цибулькін В.В. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір. Харків: Точка, 2017. 260 с.
8. Средньовіковни статут Будве / прев. и предговор Н. Вучковић; прир. М. Лукетић, Ж. Бујуклић. Будва: Историјски архив, 1988. 256 с.
9. Гавриленко О.А. Статут Будви – маловідома пам'ятка міського права середньовічної Європи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 9–15.
10. Гавриленко О.А. Суд та юрисдикційний процес у середньовічних колоніях Генуї в Криму. *Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції, 16-18 вересня 2011 р., м. Саки*. У 2 ч. Ч. 1. Київ; Сімферополь: СМД, 2011. С. 132–140.
11. Синдик И. Комунално уређење Котора: од друге половине XII до почетка XV столећа. Београд: Историски институт, 1950. 175 с.
12. Гавриленко О.А., Ярмошук С.С. Номофілаки античних полісів та синдики генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї: історико-компаративне дослідження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (48). С. 37–44.